

Andrei ȚURCANU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

**AXUL MORAL AL CRITICII
ÎNTRE DOGMA TOTALITARĂ
ȘI DECONSTRUCȚIA POSTMODERNISTĂ**

The moral axis of the critique between totalitarian dogma and postmodern deconstruction

Abstract. The totalitarian monological paradigm was characterized by a climate of intolerance towards the critical thinking. With the liberation from the restrictions of ideology, the literary criticism returns to its natural tasks and criteria supporting the literary values, leaning on a nuanced and persuasive interpretative tool. This commencement occurred slowly, with much hesitation, starting with the interwar writers' rehabilitation and the reconsideration of Bessarabian literary process in general. A beneficial effect on literary criticism had the publication of magazines „South-East”, „Contrafort” and „Sign”. Together with the newness of literary discourse and with the diversification of styles and critical options, there is an increasingly obvious inclination towards a slight lack of postmodern responsibility. This tendency's signs reveals from the preference for ludic and for ironical and self-ironical „deconstructions”, from the option for a subjective opinion in front of the truth's criterion and from the defiance of methodical analysis and of systematic thought in favour of an improvised impressionism and speculative digressions.

Keywords: critical discourse, monological paradigm, anti-system action, optic of interpretation, value's sample, persuasive tools, moral ax, mannerist predisposition, ironic deconstructions, literary polemics, ontological insecurity, literary stakes.

Vasile Coroban spunea odată că despre anumite cărți ar vrea să scrie pamflete. Într-un mediu literar, unde criteriul axiologic conta prea puțin sau deloc în aprecierea critică, pornirea anarhică a „moșneagului” era una de înțeles. Pamfletul ar fi putut fi o soluție radicală de îngrădire a literaturii de asalturile imposturii agresive și de stopare a maculaturii. Ar fi putut. Dacă insolența cârpacilor de tot felul nu ar fi avut ca suport girul infailibil al „purității” ideologice, protecția nomenclurii de partid și, de multe ori, chiar apartenența la aceasta. Așa că umorile pamfletare ale lui Vasile Coroban nu aveau, de obicei, o altă cale de dezlegare decât riposta orală publică pe la diferitele întruniri literare sau enunțurile critice sagace adânc camuflete în ambalajul considerațiilor docte. Cândva am încercat și eu rașpelul sarcasmului peste un obraz mai gros. Un scriitorăș prolific peste măsură, fără nici un fel de talent, ajuns prin nu știu ce întâmplare ocultă responsabil la Comitetul Central de Uniunea Scriitorilor, scotea ca pe conveier carte după carte. Am prins momentul unei dezbateri la Editura „Literatura Artistică” și am atras

atenția asupra unor platitudini agramate din volumele sale apărute atunci. Un spiridus însă (dintre acei care îl îmboldeau pe Vasile Coroban să scrie pamflete, probabil) m-a împins mai departe. Să spui că un ins oarecare publică fără oprire cărți mediocre nu era de ajuns. Apăruse o bună ocazie să indic „sursa” acestui rău literar, să arăt că la mijloc e vorba de un abuz. Și nu de un abuz oarecare, ci de bunul plac al unui înalt funcționar. Poate nu chiar atât de „înalt”, dar responsabil tocmai de sectorul scriitoricesc. „G. C., am zis, unde nu poate deschide ușa editurii cu piciorul, bate... cu creionul în masă. Rezultatul, după cum vedem, e lamentabil. Ce ar fi ca șefii editurii să reacționeze cumva, să-și pună bumbac în urechi ori să-i rupă creionul?” Urmările pot fi ușor de ghicit, n-am să stărui asupra lor, ele făcând parte dintr-o cutumă prea bine cunoscută.

Ocazii de defulare a profundelor insatisfacții față de maculatura vremii nu prea erau. Nu le ofereau nici publicațiile, nici alte tribune. Puteai să fii sever cu un amărât de debutant oarecare, dar era strict interzis să te legi de producția unuia care intrase în cercul infailibil al nomenclaturii literare. Deși nu era mai simplu nici cu ceilalți mânuitori de penițe. Nu era vorba doar de niște orgolii exacerbate, ușor inflamabile. Paradigma monologică totalitară impunea un comportament standard. Orice inițiativă de dialog, orice semn de îndoială, orice interogație mai apăsată sau opinie mai tranșantă treceau drept atentat la „temeiurile sfinte”, atac la persoană, atitudine nihilistă sau rea-voință. „Șuieri în biserică!”, m-a apostrofat odată Ion Podoleanu. Aș fi vrut să șuier. Să alung cu acest gest maximalist demonii dintr-un locaș în care se încuibaseră rău. I-am și spus-o direct. Nu era însă chip. În climatul general de intoleranță la spiritul critic, nu numai „culacii” literari, orice „proletar” al scrisului lua ca un afront personal încercarea de a-l așeza în limitele reale ale vocației sale, modestă sau, de cele mai multe ori, imaginară. Din această perspectivă formula „șuieratului în biserică” părea un eufemism frumos pe lângă verdictul frust „băiatului ista ar trebui de-i dat la bot!”, cu care au fost întâlnite niște timide observații critice dintr-un articolăș al meu publicat de „Literatur-naia Gazeta”. Mai putea oare critica literară să opună acestor „argumente” plebeice niște criterii morale?

Când lucrurile au început să iasă din înțepeneala lor, literatura și-a îngustat funcțiile până la una singură, cea de manifest de estradă. Și aici critica nu-și găsea vreun rost, dar deja din alte motive. Între estradă și public nu mai e nevoie de intermediari. În 1987 am publicat în „Literatura și Arta” un articol scris pe la începutul anilor '80, „Demnitatea actului critic” [1, p. 3]. Într-o intervenție imediată Vladimir Beșleagă a susținut cu multă căldură ideile expuse acolo, un sprijin însă care nu a putut să împrăștie în forul meu interior o senzație acută de inactual și superfluu. Poate pentru că deja alte orizonturi, departe de literatură, începuseră să mă fascineze, deși tocmai în acești ani am scris unele prefețe la niște cărți cu o deschidere spre o altă paradigmă artistică, cea optzecistă, cum i s-a spus ulterior. Azi tot mai mult înclin să cred că disconfortul de atunci era, de fapt provocat de sentimentul deplasării axului moral al criticii pe alte obiective. Odată cu slăbirea, apoi cu prăbușirea în derizoriu a pontificatului ideologic și literar totalitar alte imperative se impuneau. „Demnitatea actului critic” cerea alte confirmări și o altă legitimitate. Acțiunea salubrizantă antisistem a criticii a luat-o asupra sa timpul. A mai stărui cu pamflete acide asupra maculaturii oficiale însemna deja să forțezi uși deschise.

În aceste circumstanțe, o nouă deontologie, o altă „demnitate a actului critic” se impunea. Era vorba de schimbarea tonului și de susținerea unui nou discurs, bazat pe o înțelegere superioară a criticii, ghidat de obiective și criterii care să probeze valoarea, un discurs deschis față de cele mai diverse optici de interpretare, sprijinindu-se pe un instrumentar nuanțat, persuasiv.

În contrapunere cu „îndatoririle” criticului față de strânsorile dogmatice de a fi obtuz esteticeste și primar-rectiliniu în verdicte, la ordinea zilei se impune, ca să folosească expresia criticului american Lionel Trilling, „obligația morală de a fi inteligent”. „Axul moral” al criticii literare înseamnă acum o înaltă conștiință profesională, certificată de europenitatea viziunii, urbanitatea stilului, eleganța limbajului, patosul emulativ și de alte calități care, în alte condiții, țin de firescul exercițiului critic. Câteva intervenții polemice produse pe parcursul anilor (Lungu vs Dolgan, Galaicu-Păun vs Strâmbeanu) vizează tocmai această opțiune pentru normalitate în contra unor inerții rigide de gândire și de exprimare. Numai cu aceste valori se putea face saltul necesar și numai un program pozitiv era propice detașării de închistările dogmei totalitariste și limbajul de lemn al acesteia, dar și de tiparele critice și de creație anchilozate, căzute în desuetudine, provincialiste.

Deschiderea s-a produs lent, ezitant. La început, tonul l-a dat critica universitară cu studii și publicații care reabilitează scriitorii interbelici interziși și operele acestora. Aici aș consemna, în primul rând, activitatea lui Alexandru Burlacu și Alinei Ciobanu. Apoi, odată cu apariția revistelor „Sud-Est” (1990), „Contrafort” (1994) și „Semn” (1995), revirimentul spiritului critic a luat niște ritmuri galopante. O importanță covârșitoare o are și publicarea în aceeași perioadă a sintezei lui Mihai Cimpoi „O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia” (1996). Revistele menționate, având un vădit program de stimulare a creativității și emulației, au constituit un ferment puternic pentru manifestarea plenară a unor critici cu o activitate până atunci sporadică și nesemnificativă de marginali (mă refer aici, înainte de toate, la Eugen Lungu), dar și pentru afirmarea unor nume noi. Aș zice chiar, ușor forțând nota, a unor echipe distincte de critici literari, cu stiluri și preferințe caracteristice. Între „contrafortiști”, ca să dau un exemplu, și cei adunați în jurul revistei „Semn”, dincolo de atitudinea comună de modernizare a discursului critic, sesizăm, ca o particularitate proprie, la autorii revistei de la Chișinău o tendință spre rigoare și temperanță (o pildă exemplară ar fi în acest sens scrisul lui Vitalie Ciobanu), iar la criticii de la Bălți o accentuată predispoziție manieristă, o înclinație spre subiecte ce țin de o tematică „crepusculară”, alexandrină și o aplecare pentru stilul labirintic și expresia prețioasă. Din această ultimă „școală” a ieșit în Basarabia prima monografie despre optzeciști, „Poezia generației '80” (2000) de Nicolae Leahu, dar și alte cărți și cercetări concludente tocmai în ordinea celor enunțate mai sus: „Manierismul românesc: manifestări și atitudini – eseuri” (2015) de Lucia Țurcanu, teza de doctor a lui Adrian Ciubotaru „Decadența în literatura română” (2009) și volumul aceluiași autor „Poezia simbolistă și decadentă românească” (din colecția „Câmpul de lectură”) apărut în 2014. Pe parcursul anilor discursul critic s-a mai omogenizat datorită colaborării strânse a unui și același grup compact de autori la toate cele trei reviste. Deși s-ar cădea să observăm și un alt fenomen datorat aceleiași „falange” foarte active de critici, care

a reușit pentru un timp să se impună agresiv și chiar să monopolizeze prim-planul spațiului literar curent. E vorba de o ușoară „feminizare” a discursului critic, dacă prin aceasta înțelegem prevalența pascalianului *esprit de finesse* aspra *l'esprit de géométrie*. Mai concret, aflată în linia unei lejere neasumări de răspundere postmodernistă, această precumpănire se manifestă, ca esență, prin desconsiderarea profunzimilor și preferința pentru ludic și „deconstrucții” ironice și autoironice, având drept consecință opțiunea pentru opinia subiectivă înaintea criteriului adevărului, sfidarea analizei metodice și a cugetării sistematice în favoarea unui impresionism de circumstanță și a divagărilor speculative.

Nu e vorba, anumite ieșiri belicoase și atitudini inflexibile, la timpul lor, s-au vrut niște bătălii dintre „antici” și „moderni”, o luptă dintre tradiționalismul desuet și anost, mai cu seamă cel aplecat cuminte sub vremi (neliterar, adicătelea) și postmodernismul „incoruptibil” în estetismul său de program. De o parte și de altă parte, fie că a fost vorba de Grigore Vieru sau de Em. Galaicu-Păun, s-a cheltuit multă cerneală, dar, din păcate, nu pentru a clarifica lucrurile, ci, mai degrabă, pentru afișarea unor gesturi de bravadă băiețească, a unor infatuări puerile ori a unor vulnerabilități de orgolii excesive. Polemicile au degenerat și au devenit de-a dreptul penibile, când în ele s-au amestecat și unii autori cu o operă mai mult „orală”, cărora același E.G.-P. le-a aruncat, provocator și pe dreptate, o celebră butadă, „anală, nu orală!”. De aceea, până la urmă, ceea ce putea fi (și, probabil, ar fi trebuit să fie!) o clarificare de paradigme artistice a sfârșit în niște frecuşuri literare cu abundente și inutile secreții umorale.

Mai productivă pentru despicarea apelor a fost o perioadă îndelungată atitudinea lui Eugen Lungu, care s-a postat programatic de partea „optzeciștilor” prin publicarea volumului „Portret de grup. O alta imagine a poeziei basarabene” (1995), ajungând cu timpul, și datorită poziției sale de redactor-șef la editura „Arc”, capul de școală al noii literaturi, afișând față de „vechea literatură” (și poate că... față de toată literatura?) o atitudine boieresc-depreciativă care se regăsește și în titlul unei cărți – „Raftul cu himere”. E adevărat, un titlu ușor prețios și echivoc-existențialist, dacă ne gândim că statutul criticului nu e totuși unul de valorizare a Nimicului. „Himerele”, dacă sunt doar simple aparențe, maculatură cu alte cuvinte, nu-și au rostul într-un demers critic. Doar dacă acestea ating și deviază cumva mersul firesc al literaturii, dacă ele devin un factor agresiv distructiv, o putere maladivă cu efect corupător, degradant, doar în acest caz ele reclamă, prin ricoșeu, un act de justiție, contestarea energică a dreptului aflării lor pe „raft”. Ardența justițiară (să recunoaștem, mai degrabă în fața tribunelor cu șnapani literari decât a rafturilor cu himere!) – iată ce a rămas de la Vasile Coroban. Or, critica lui Eugen Lungu, cu excepția unor reacții demolatoare accidentale de răsunet, cum a fost cazul deja amintit al polemicii cu unul din coloșii cu picioare de lut ai cincinalelor literare socialiste, are în subsidiar o preocupare pozitivă, vădită în grija și perseverența (abuzivă, pe alocuri) de a susține nume, cărți, discursuri literare care intră sau care par să vină în linia unei paradigme estetizante, textualiste sau o tentă ușor decadentă. Se resimte în această opțiune critică sentimentul eliberării de orice ideologie și de orice altceva ce nu se cuprinde în categoria esteticului. Voluptatea pură a textului scris, scăldată în reflexiile somptuoase ale textului care se scrie, este secundată de acribia

unei pasiuni de „șoarece de bibliotecă” și de patima explicitărilor și nuanțării multiple prin scormoniri de detalii, invocări și aglutinări de date și fragmente lămuritoare. Acestea din urmă se aștern, supravegheate, în avalanșe de simetrii: digresiuni, reluări, sublinieri, scoateri în relief, așezate, ca într-un labirint de oglinzi, în caligrafii stilistice largi, de o pedanterie ușor afectată, uneori frizând prin supralicitare și abundență (în deosebi, în ultima carte) sterilitatea. Un exces? Se pare că nu numai. Am impresia că la mijloc e o precaritate ontologică, o deficiență de raportare și de atitudine cauzată de ambiguizarea percepției critice. În fața raftului cu „himerele” dogmei totalitare criticul literar, dacă nu era o simplă piuliță a sistemului, nu pierdea o clipă din vedere realitatea acestora, optică ce îl angaja cu necesitate, moral, într-o poziție de rezistență și refuz. Abandonarea de sine purei (și dublei) voluptăți a textului scris și a textului care se scrie, complacerea în rafinamentele unor sofisticate divagații pedante și speculații fără obiect implică o defecțiune a opțiunii și a criteriilor de valorizare. Estetismul se confundă cu viciul amoralității. Prins în lațurile nălucirilor sale scrib/tice, criticul crede că se află în fața „raftului cu himere” (admitem încă o interpretare a sintagmei din titlul cărții sale). De fapt, ca în peștera lui Platon, el nu percepe derealizarea eului, în sarcina căruia, dincolo de voluptatea lecturii, este funcția de valorizare, și face, prin volatilizarea și ambiguizarea criteriilor, un transfer de imagine asupra literaturii. Rezultatul este oarecum previzibil – închiderea cu suficiență în proiect. În fața „raftului cu himere” nu mai e altceva de făcut decât să etalezi o superioară îngăduință. De asemenea, e firesc și ușor să-ți selectezi de acolo emulii, din care să faci o sectă, care să te urmeze cu venerație și cărora să le porți de grijă, încurajându-i, susținându-i, promovându-i. De la un hedonism ușor decadent cu tentă „textualistă” de lector/scriptor, la spectacolul rafinat al unor savante jocuri de aparențe (răsfângeri de „himere”!) și de la acestea la o progresivă închidere într-un estetism emasculat – iată calea devenirii unei critici literare cu o prevalență a scriiturii, a „zicerii” critice înaintea criteriilor și a coerenței unei mize.

Până la „clasicizarea” sa de mai încoace, Eugen Lungu și-a demonstrat totuși nu de puține ori și apetența pentru mizele mari ale literaturii. Dar cert e și faptul că, în linia tendințelor postmoderniste de apreciere a situațiilor în absolut drept superflue și de substituie a convingerilor cu opinii și a viziunii cu puncte de vedere, după anul 2000 mai ales, criteriile critice s-au fluidizat, s-au diluat, s-au ambiguizat până la victoria unui impresionism zglobiu, ludic și locvace, cu o bază teoretică subțiată la limită sau cu totul absentă și cu un autism suveran când e vorba de raportări la contribuții mai vechi, la repere ce țin de tradiție, la vectori estetici ce trec dincolo de „performanțele” ultimului manifest literar al vreo unui autor plin de aplomb ori grupuscul literar gălăgios și egotist. Dacă, în anii '90, până la despărțirea apelor, adică până la anihilarea și dispariția din spațiul public a discursului critic decrepit cu rădăcini viscerele în vechile dogme, discursul postmodernist vădea o vigoare combativă și un bun simț constructiv (a se vedea contribuțiile lui E. Lungu, N. Leahu, V. Ciobanu, Gr. Chiper, Em. Galaicu-Păun, Mircea V. Ciobanu), chiar dacă pe alocuri o lua înainte un demon narcisic și egocentric, peste deceniul următor pune tot mai mult stăpânire o forfotă juvenilă și capricioasă de orgolii prinse într-o babilonie iresponsabilă a aproximărilor și datului cu părerea. Cenaclurile substituie biblioteca. Deși acestea sunt inaugurate tocmai „pe lângă” bibliotecii,

nu cărțile sunt atracția „publicului” de scriitori, ci prilejul unor reciproce îmbăieri în ape de trandafiri. În beletristică se întronează minimalismul (expresie a unei noi înțelegeri artistice a autenticității, dar și o scuză pentru scrisul fără grija stilului și respectul gramaticii), iar în critică, în locul condeiului, vine laptopul, cu „beneficiul” substituirii eforturilor îndelungate ale erudiției cu informarea rapidă și glisarea pe urmele motorului de căutare GOOGLE pentru ciupitul de ici, de colo al cunoștințelor. Sunt facilități care stimulează o superficialitate generală suficientă sieși, încurajând și morga snobismului adulării și, mai ales, citării pe după ureche a unor autori la modă... acum 50 de ani. În „Viața unui om singur” Adrian Marino mărturisește cum, aflat în Occident, descoperea la unul din părinții „noii stângi” culturale franceze, Roland Barthes, „o adevărată catastrofă intelectuală și morală”. *Maytre*-ul, „emblema modei, snobismului și, mai ales, a frivolității critice”, „autor de enormități: „Limbajul e fascist”. Fiindcă te „obligă” să vorbești”, nu știa nici o limbă străină, vădind și o „intoleranță (ca să nu spun terorism intelectual) uimitoare”. Memorialistul mai adaugă „bluful modei, contagiunea, exclusivismul, pe fundalul unei mari culturi apusene, bine exploatat și mediatizat” și felul sectar de a se stabili și a funcționa „reputațiile, canoanele și modelele critico-literare occidentale”. Ar trebui de precizat că e vorba de unele modele, în mod deosebit, cele ce țin de filosofia morală a corectitudinii politice. În continuare mai remarcă „Eliminarea totală a predecesorilor. Ignorarea sau expulzarea radicală a pozițiilor teoretice și metodologice adverse. Repetarea obsesivă, rituală, litanică, numai a unor termeni fetiș-simbol... și alte asemenea”, concluzionând: „Roland Barthes rămâne pentru mine emblema modei, snobismului și, mai ales, a frivolității critice...” [2, p. 159-161]. Chiar dacă, admitem că asupra imaginii criticului francez s-ar fi suprapus și o doză din umorile (recunoscute) ale marelui cărturar, constatările sale rămân, pentru noi, interesante și sugestive. Audiența lui Barthes în anumite cercuri critice de la Chișinău e bine cunoscută. Nu e greu de observat însă o asemănare izbitoare între această schiță de portret moral al autorului structuralist și urmașii săi întârziați de la Chișinău. Lucrul cel mai consternant în această asemănare este, cred, subiectivismul exclusivist, felul cum se încropesc și desfac arbitrar „ierarhiile”, în funcție de „plăcerile” textului (și nu numai ale textului!), dar și ostentația unui nonconformism simulat, de fațadă, nociv. Un „nonconformism conformist”, zice Alexandru Burlacu, având în vedere, probabil, o atitudine de o intransigență feroce, nedreaptă cu unii autori, adesea dintre cei care nu mai sunt printre noi, ori dezinteresul total față de alți autori (de obicei, care nu țin de vreo gașcă literară) și veșnicele mlădieri și piruete de cadână ce vrea să placă, atunci când la mijloc apare „himera” sau perspectiva reală a unui interes oarecare. „Vai de omul de cultură care nu e întrucâtva și înțelept – și cărturar, în sensul dat cuvântului de vechile noastre texte. Deîndată îl pasc monomania și ticăloasa răceală a scribului și fariseului!” Câtă dreptate avea Nicolae Steinhardt cu aceste cuvinte!

Referințe bibliografice

1. *Literatura și Arta*, 1987, 16 iulie.
2. Adrian Marino. *Viața unui om singur*. Iași, Polirom, 2010.